
Gürbüz Deniz, **İnsan Hürriyetinin Metafizik Temelleri**, İstanbul:
Litera Yayıncılık 2010, 223 s.

İnsan hürriyetinin metafizik temellerinin sorgulandığı eser bir giriş, üç ana bölüm, bir genel değerlendirme ve bir sonuçtan oluşmaktadır. Çalışmanın giriş bölümünde eserin sınırları ve yöntemi hakkında bilgi verilmiştir. Buna göre eser, Fârâbî, İbn Sina ve İbn Rüşd'ün insan hürriyeti ile ilgili görüşlerini metafizik temelleriyle ele almıştır. Her biri bir bölüm olarak ele alınan bu filozofların görüşlerine geçmeden önce bir genel açıklama başlığı altında, konuyla ilgili genel bilgiler, görüşleri ele alınan filozofun konuyla ilgili metinleriyle ilgili bazı tespitler ve birtakım hatalı okumalara dair uyarılar yapılmıştır.

Birinci bölümde, Fârâbî'nin insan hürriyeti ile ilgili düşünceleri ve bu konudaki temel hareket noktaları; irade, fâil, davranışların kaynağı, fiillerimiz üzerinde etkili olan Tanrı'nın bilgisi, kudret (fa'al akıl) ve semavî varlıkların etkileri çerçevesinde ele alınmıştır. Bu noktada fâil-fiil ilişkisi, iyi-kötü, kaza-kader, ilâhî bilgi gibi kelâm ilminde de çokça tartışılan konulara yönelik Fârâbî'nin bakış tarzı ele alınmış ve son olarak mesele, insan doğasının bilfiil hale gelişi ve hürriyetin imkânı ile noktalanmıştır. İkinci bölümde, İbn Sina'nın konuyla ilgili görüşleri incelenmiştir. Hürriyet meselesinin göstergeleri olan hayır ve şerrin ontik doğası, kötülük problemi, birlik-şer-yeniden kemal, bireysel sorumluluk, hür olma hali, insanın iradesi ve insan fıtratı gibi konular İbn Sina'nın bakışıyla ortaya konmaya çalışılmıştır. Üçüncü bölümde İbn Rüşd'ün görüşlerine yer verilmiştir. İbn Rüşd'e göre, mezheplerin konuyla ilgili fikir ve dayanakları, hayır ve şerrin konumu, akfî çıkarımlarda çatışma ve çatışmaların uyumu, Tanrı'nın bilmesi ve fâiller gibi konular tespit edilmeye çalışılmıştır. Değerlendirme bölümünde ise her üç filozofun konuyla ilgili ulaşılan ana fikirleri karşılaştırılmış; benzerlik ve farklılıkları, İslam dünyasındaki diğer yorumlara göre ayrıcalıklı ve üstün yönleri vurgulanmıştır. Sonuç bölü-

müne hürriyet meselesi üzerinde Fârâbî, İbn Sina ve İbn Rüşd'ün yaklaşımlarıyla ilgili bir kanaat oluşturulmaya çalışılmıştır.

Bu genel tanıtımdan sonra genel değerlendirmelerimize geçebiliriz. Öncelikle kitapla ilgili tespitlerimizin şekillenmesinde yazarın bize yardım ettiğini belirtmemiz gerekir. Onun bu yardımını daha giriş bölümünde, yöntemiyle ilgili açıklamalarında bulmaktayız. “Herhangi bir şartlanmaya mahal vermemek için ve eğer varsa filozoflara özgü ve özgün düşüncelerin ortaya çıkması için, insan hürriyeti hakkında oluşturulmuş olan formatları önemli ölçüde dikkate almadık” (s.12) diyen yazarın bu yöntem ve bakış açısının bundan sonra yapılan çalışmalara örnek olması gerektiğini düşünüyoruz. “Ayrıca konu başlıklarının kendiliğinden ve tabii olarak ortaya çıkmasına özen göster”mesini (s.13) de önemsiyoruz. Diğer yandan filozofların görüşlerini aktarıp bu görüşlerle bir yerlere varmayı amaçlarken, aktarılan görüşlerle ilgisiz ve o görüşleri geçersiz kılıp zıddına döndürecek tarzda hareket etmemeye dikkat etmesini (s.13) de vurgulanmaya değer buluyoruz. Hepsinden de önemlisi, kendi yorumlarını kitaba aksettirmekten çekinmeyeceğini belirtmesi ve bu nedenle hem telif ve hem de yeni metinlerin inşasına gayret göstermesini (s.14) ehemmiyetli görüyoruz. Yazarın bu bakış açısını desteklese de bu bakışın esere yansıyor yansımadığını bulmaya çalışacağız.

Her şeyden önce bu eser, bildiğimiz kadarıyla ilk kez bu format ve bakışla ele alınmış çok önemli bir probleme eğilmektedir. Konu çetin, filozoflar çetin, çözüm ise hepsinden daha çetin olduğu için, bu işe girişmek ve böyle bir eser ortaya koymak gerçekten önemlidir. Eser problematik bir konunun filozoflara göre ele alınmasıyla karşımıza çıkmaktadır. Doğrusunu söylemek gerekirse tamamen problem üzerinden hareket edeceğini düşündüğümüz bu kitap, Fârâbî, İbn Sina ve İbn Rüşd'ün bu probleme bakışlarını önümüze sermekle kendisini sınırlandırmıştır. Bunun yanında konuyu betimsel tarzda bizlere aktarmayı amaçlayan yazarın, bunda oldukça başarılı olduğunu söyleyebiliriz. Felsefede bir problemi çoğunlukla kendi görüşlerimizle ortaya koymak daha önemli olsa da düşünce

tarihine damgasını vurmuş filozofların, çözmek için cesaret isteyen metinlerini okuyup, yorumlayıp onlardan çeşitli sonuçlar ortaya koymak küçümsenecek bir çaba değildir.

Bu çalışmanın önemli özelliklerinden biri, sistematik bir niteliğe sahip olmasıdır. Felsefe sistem işidir, sistemi anlaşılmayan filozofun ne dediğini ortaya koymak bir yana, onu anlamak bile mümkün değildir. Elimizdeki eserde filozofların sisteminin gayet başarılı bir şekilde çözümlendiği görülmektedir. Bu doğrultuda, incelenen filozofun insan hürriyetiyle ilgili görüşleri tespit edilmeden önce, ilkin genel açıklamalar yapılmış, sonra sırasıyla temel hareket noktaları –ki bu oldukça önemlidir-, bu hareket noktalarının izahı, filozofun problemle ilgili temel kavramlarının açıklanması ve en sonunda problemin ele almasına geçilmiştir. Bu ele alış, filozofa göre yapıldığından, her filozofta farklı bir ele alış tarzı ile karşı karşıya kalmaktayız. Esasen olması gerekenin de bu olduğunu düşünüyoruz. Bu tür bir yöntem, konuyu sebepleriyle anlamayı ve anlaşılır kılmayı sağlamaktır ki, hikmet de bir şeyi sebepleriyle bilmek veya İbn Sina'nın ifadesiyle "sebeup ile sebepli arasındaki ilişkinin ortaya konması" demektir (s.110).

Yazar, takip ettiği bu sistem üzerine, eserinde filozofların önemli açıklamalarını verdikten sonra onları yorumlamak suretiyle metni anlaşılır kılmaya, problemleri yerlerini çözmeye çalışmıştır. Bu arada ortaya çıkabilecek muhtemel sorunları atlamadan ve akla gelebilecek muhtemel birçok soruyu sorarak, konunun problemlerini tespit etmiş ve filozofların bunlara cevaplarını vermekten kaçınmamıştır. Bu çerçevede, konuyla ilgili kendi yorumlarını vermektense çekinmeyerek bunu eserin hemen her yerinde göstermiştir.

Bunların yanında bu çalışmada yazar, gereksiz giriş açıklamalarından kaçınmış ve herkesçe malum olan bilgi yığınlarına yer vermemiştir. Yazarın, cümlelerini özenle seçtiği görülmektedir. Bu nedenle böylesine karmaşık ve zor bir konuyu abartılı sayfalar yığınıyla sunmamıştır. Yazar, insanların gerçekten farklı olanı, gerekli olanı ve bilmediğini daha büyük bir zevkle okuduğunu büyük oranda fark etmiştir.

Eserin eleştirilebilecek yönleri de bulunmaktadır. Bunların başında, eserde ele alınan filozofların görüşlerine yönelik neredeyse hiçbir eleştirinin bulunmaması gelmektedir. Eserde var olan eleştirilerin neredeyse hepsi, kelâmcılara yönelik olmuştur (ss.50-51, 56, 130). Filozoflara yönelik eleştiri olarak bizim görebildiğimiz sadece bir husus bulunsa da (ör. s.121) daha sonra eleştiri konusu ettiği bu noktada yazar, filozofların haklılığını göstermeye çalışmıştır (s.194).

Hâlbuki Tanrı'nın bilgisi ile ilgili olarak filozoflar eleştirilebilir ve onların rasyonelliklerinin hürriyet meselesinde tıkandığı belirtilebilirdi (ör. ss.56-57). Yine Gazali'nin bizce haklı olan eleştirilerine destek verilebilirdi. Nitekim 116. sayfadaki Gazali'nin eleştirisi kanaatimizce yerindedir. Bu eleştiri genel olarak akıllar ve fa'al akıl aracılığıyla filozofların Tanrı'yla evren arasına araçlar koyduklarını, bunun meleklerle izah edilemeyeceğini ve bu durumun Tanrı'nın mutlaklığına zarar getirdiğini ifade etmektedir. Dolayısıyla Tanrı-akıllar-insan ilişkisi noktasında yazarın, filozofların Tanrı'yı "fâilliği aciz bir varlıkmış gibi kabul ettikleri" (s.116) cümlesindeki "mış gibi" ifadesine yer vermemesini umardık. Ayrıca "Geçmiş ve geleceğin bütün ilmi fa'al akıldadır, dememizde bir sakınca yoktur. Zaten fa'al akla böyle baktığımız zaman onu, ilâhî ilmin sıfatının aracı olarak görebiliriz." (ss. 119- 120) ifadesinin, filozofların zat-sıfat aynılığını kabul etmeleriyle ne derece uzlaştığı da sorgulanabilirdi. Ancak tüm eleştirilerimize rağmen şu empatiyi göstermek istiyoruz. Eğer yazar böyle bir eleştiriye girişmediyse, bu onun büyük olasılıkla eleştiri faslını bu çalışmanın sınırlarına dâhil etmemesinden kaynaklanmaktadır. Başka bir ifadeyle, yazar bu çalışmaya eleştirileri dâhil etmeden, konunun sırf filozoflarca nasıl anlaşıldığını göstermeyi amaçlamış olmalıdır. Bu, aslında konunun anlaşılması açısından büyük bir fayda da sağlamıştır. Ancak yazarın veya bir başkasının "filozofların insan hürriyeti anlayışlarına yönelik eleştiriler" konulu bir çalışma yapmasının bir ihtiyaç olduğunu belirtmekte yarar buluyoruz.

İçerikle ilgili son bir eleştiri son cümleyle ilgili olacaktır: "İnsan

kazasını yaşamadan kaderini bilemez. Kaza ise bir sonuç olması itibarıyla kadere teslimiyeti gerektirmektedir” (s. 203). Eminiz ki bu son söz bilerek seçilmiştir. Bu sözü belki hayat tecrübelerimize bakarak söyleyebiliriz; fakat teorik düzeyde buna katılmamız beklenemez.

Tüm bunlarla birlikte elimizdeki çalışmada, yazar anlaşılır bir dil ve üslup kullanmıştır. Cümleleri kısa, anlatmak istediklerini doğrudan ifade etse de kullandığı dilin bu anlaşırılığını herkes için geçerli kıldığı görünmemektedir. Zira kullanılan dil İslam felsefesi alanı dışındakiler için anlaşılması zordur. Hatta bu sorun teknik kavramlarla sınırlı olmayıp eserin genel anlatımına da yansımıştır. İslam felsefesinin temel kavramlarına aşina olmayan bir felsefe araştırmacısının bile bu eseri okurken oldukça zorlanacağını söyleyebiliriz. Hepsinden sonra, yazarın bu kitabın giriş bölümünde yapmayı amaçladığı çoğu hususu gerçekleştirdiğini ve felsefe dünyasına gerçek manada bir felsefe kitabı armağan ettiğini söyleyebiliriz.

Birgül BOZKURT
(Dr., MEB)

